

Czaplicka, J., ed. Lviv: A City in the Crosscurrents of Culture.
Cambridge, Mass.: Distributed by Harvard University Press for
the Ukrainian Research Institute, 2005. 362 p.

Рецензований збірник «Львів: місто поміж перехресних течій культури» за редакцією Джона Чаплічки складається з редакторського вступу та дванадцяти статей. У вступі «Львів, Лемберг, Львув, Львов: місто поміж перехресних течій європейської культури» редактор не так визначає завдання і тематично окреслює поле, що його має охопити збірник, як пробує означити саме місто Львів. Назвою вступ зраджує основну авторську ідею: перехрестя течій культури з назви збірника тут перетворилися у перехрестя течій всередині «європейської культури» – що насторожує тих, хто має сумніви щодо існування останньої. На думку редактора, якраз європейська культура формувала місто «протягом семи століть» (р. 13).

Основні тези Чаплічки щодо культурно-історичного обличчя Львова можна звести до таких-ось: доля Львова, як і багатьох інших міст регіону, що тут визначається як «європейський Середній Схід», зумовлена траєкторією культурних змін, яка провадить від культурної гетерогенності багатонаціональних територіяльних імперій до гомогенності сучасних національних держав. Місто бачиться як таке, що сформувалося в культурному різноманітті, кінець якому поклала Друга світова війна. Відповідно, завдання даного збірника: «розглянути культурно-історичну трансформацію міста, політичні і культурні процеси, які привели до того, що місто стало українським» (р. 14). Статті збірника мали б розглянути з різних перспектив «культурні орієнтації міста, культурні відмінності всередині нього і моделі культурного обміну» (там само).

Місто свідомо береться за об'єкт дослідження, який дозволить вийти поза межі національних наративів, що фільтрують перцепції не тільки пересічних жителів та відвідувачів міста, а й більшості дослідників. Концентрація дослідницької уваги на місцевій історії мала б уможливити дослідження мультикультуралізму в дії, який існував тут раніше. Якщо ці тези видаються цілком слушними, то інше свідоме рішення – «не зосереджуватися на злочинах ХХ ст., які знищили культурне різноманіття» (р. 18), а натомість дивитися на «літературу й архітектуру міста, міські конфесії та історію культурного перетворення» – видається сумнівним.

Спробуємо порівняти редакторський образ міста і міської історії редактора збірника з тим, як він вирисовується в окремих статтях, з яких цей збірник складається. Першою ідеєю стаття Ярослава Грицака «Львів: мультикультурна історія крізь століття». Даючи широкий історичний зріз співжиття різних культур у Львові, автор доходить висновку: попри те, що різні культури населяли один і той самий простір, впливали одна на одну і творили гібридні елементи, назвати таке співжиття мультикультуралізмом важко – у певний момент домінуюча культура намагалася підпорядкувати і здомінувати інші. Зараз, вважає автор, національно і культурно гомогенний Львів більше вписується в

успішну центральноєвропейську модель посткомуністичної трансформації і має на неї шанси вищі, ніж мішані російсько-українські міста Центральної, Східної та Південної України. Проте, щоб стати справді центрально- і просто європейським містом, Львів потребує артикуляції свого багатокультурного минулого.

У наступній статті, «Образи Львова в українській, польській та австрійській літературах: від XVI ст. до 1918 р.», Алоїз Вольдан пробує описати літературу про місто як окрему систему, яка становить одиницю в системах національних літератур, водночас утворюючи певну транснаціональну одиницю. Особливо якщо врахувати свідомість присутності різних культур, яку виказує ця література. Стаття має дещо фрагментарний характер через надто великий хронологічний проміжок, який намагається охопити.

Логічним продовженням статті про літературу є стаття про архітектуру Львова Ігоря Жука – «Архітектура Львова від XIII до XX ст.». Цей синоптичний огляд архітектурного розвитку міста до 1920-х рр. виглядає більш органічним, ніж попередній огляд літератури, бо й сам об'єкт дослідження ліпше надається для такого огляду. Вписуючи архітектурні тенденції у розвиток міста, автор намагається розглядати їх у рамках різних культурних впливів, з якими вони були пов'язані.

Архітектурну тему розвиває нарис Яцека Пурхли «Зразки впливів: Львів і Відень у дзеркалі архітектури». У статті простежується вплив імперської столиці на формування міського ландшафту протягом усього XIX ст. На відміну від інших великих міст Речі Посполитої, Львів від самого початку зазнав прямих впливів імперської столиці. У першій половині XIX ст. ці впливи головно зводилися до провінційного «бюрократичного» варіанта віденського бідермаєру, який і сам був досить провінційним феноменом на тлі ширшого європейського архітектурного розвитку. У другій половині XIX ст., а особливо під кінець століття, Львів перетворюється на модерний центральноєвропейський метрополіс, і хоч впливи Відня у львівському модернізмі залишаються помітними, місто стає самостійним осередком архітектурних і будівельних інновацій.

Стаття Г'юго Лейна «Український театр і польська опера: культурна гегемонія і національна культура» описує намагання українського і польського національних рухів отримати свій власний театр – матеріальний символ зрілості і цілісності тої чи тої культури. Міський (тепер – Оперний) театр був втіленням певної єрархічної візії польської нації, керованої аристократичною елітою і цивілізаторською місією польського національного проекту. Проектований український театр віддзеркалював більш егалітарну концепцію національної культури, базованої на народних традиціях. Те, що міський театр фінансувався з місцевого та провінційного бюджету, а кошти, яких бракувало, без галасу зібрали заможніші польські діячі, свідчило про польський контроль над провінцією. Те, що український проект так і не було зреалізовано, свідчило про слабкість українського руху в місті, його субординовану позицію.

Стаття Ліліани Гентош «Обряди і релігії: сторінки з історії міжконфесійних і міжетнічних стосунків у Львові XX ст.» обговорює питання релігійної ідентичності, наголошуючи на тому, що від самого початку свого існування місто лежало на кордоні між західним і східним християнством. На початку XX ст. ця обрядова різниця у Львові була головним методом розрізнення польської і

руської етнічної належності. Проте з часом національна ідентичність стала брати гору і впливати на традиційні конфесії, яким довелося по-новому уявляти себе і свої стосунки з національною ідентичністю. Автор детально описує відповіді на цей виклик трьох католицьких конфесій міста – римо-католицької, вірменської та греко-католицької, а також побіжно згадуючи православ'я – конфесію, що домінувала у радянському Львові.

Після розгляду історії головних християнських конфесій міста у ХХ ст. ми знову повертаємося до архітектури – цього разу планів перебудови міста сталінських часів. Плани ці розглядає Богдан Черкес у статті «Сталіністські проекти міських перетворень для Львова, 1939–1955». З першим періодом радянської влади у місті – 1939–1941 рр. – пов'язане створення генерального плану розвитку міста з 1939 р., який не було реалізовано через початок Другої світової війни. Другий генеральний план з 1946 р. творився уже без участі місцевих довоєнних архітекторів і мусив враховувати реалії пришвидженої індустріялізації міста, головню за допомогою нових великих заводів. Незважаючи на це, він теж залишився, у більшості пропозицій, нереалізованим. Сталінська архітектура у Львові обмежується до кількох пам'яток, а конкретні споруди дуже часто зводилися з поміркованим достосуванням до архітектурного довкілля, фахове середовище включало значний відсоток архітекторів, котрі вийшли з місцевих шкіл довоєнного періоду.

Єврейським населенням Львова займається стаття Вацлава Вежбенця «Процес єврейської емансипації й асиміляції в багатоетнічному місті Львові протягом ХІХ–ХХ ст.». За коротким оглядом історії єврейської спільноти Львова розкривається власне предмет статті – формальна емансипація, а також асиміляція євреїв у місті за австрійських часів і у міжвоєнній Польщі. Формальна емансипація – зрівняння у правах з рештою громадян – у монархії Габсбургів завершилася 1868 р., проте у міжвоєнній Польщі окремі її здобутки було втрачено. Що ж до асиміляції, то її представлено як специфічно єврейську форму модернізації, що мала двоякий напрямок: до 1870-х рр. – у німецьку культуру, а з 1870-х рр. – у польську. Збагативши обидві згадані культури, львівські євреї не розчинилися ні в тій, ні в тій. Асиміляційний рух завжди мав обмежене коло прихильників, а з особливими труднощами він зіткнувся у міжвоєнній Польщі – тут на перешкоді стали сильні антисемітські настрої більшості суспільства, відповіддю на які і став єврейський націоналізм.

Стаття Філіпа Тера «Війна в порівнянні з миром: міжетнічні стосунки у Львові першої половини ХХ ст.» ставить питання, наскільки жахіття, які пережило населення Львова у ХХ ст. – війни, етнічні чистки, геноцид, – були неунікненним наслідком певних тенденцій місцевої історії і чи був шанс на мирне співіснування різних національностей. Щоб дати відповідь на ці питання, дослідник порівнює мирні періоди в історії міста з часами війни. Він показує, наскільки важливими для загострення національних конфліктів були моменти війни, коли переставала діяти нормальна інституційна інфраструктура і правові процедури, які забезпечували ненасильницьке вирішення міжнаціонального напруження. Саме під час військового конфлікту відбувалося певне «пришвидження» – ні у 1914-му, ні у 1939-му ніхто не міг собі уявити, як сильно зміниться місто після шести років воєнних дій. І навпаки, в мирний час періоди

ескалації міжнаціональної напруги чергувалися з періодами успішних переговорів, що можуть служити моделлю інших розв'язань питання міжнаціональних стосунків.

Зі статтею Мартіна Аберґа «Парадокс зміни: радянська модернізація й етнолінгвістична диференціація у Львові, 1945–1989 рр.» збірник переходить до розгляду радянського періоду історії міста. Після 1945 р. проблеми багатосторонності і національності в місті стали означати щось зовсім інше, ніж до того. Нова система передбачала повне злиття держави і громадянського суспільства. Соціальні і демографічні зміни у повоєнному місті пояснюються не так логікою місцевих тенденцій, як політикою та потребами держави. Радянська держава перетворила Львів у справжній індустріальний центр, вважаючи індустріалізацію і міський спосіб життя своїми першочерговими пріоритетами. З радянською індустріалізацією пов'язана поява нових мігрантів, котрі майже повністю змінили національний профіль міста.

Приїжджі росіяни заповнювали ніші висококваліфікованих кадрів як на виробництві, так і в управлінні. Проте, на відміну від стратегічно більш важливих транспортних вузлів, як Рига і Таллінн, Львів, подібно до Вільнюса, так і не став першочерговим пріоритетом радянського економічного планування, і міграція до нього з інших індустріальних міст СРСР, починаючи з 1960-х рр. не могла змагатися з міграцією з місцевих сіл. Відповідно, індустріалізація і міський розвиток Львова відбувалися набагато повільніше, а модернізація була «неповною» – місцеве українське суспільство не зазнало докорінних змін. На думку автора, навіть у плані розселення сегрегація за окремими районами у місті не була такою виразною, як, скажімо, у Тбілісі чи Алма-Аті, а радше зводилася до рівня окремих будинків. (Хоча тут можна зауважити, що для такого аналізу потрібно брати дані не з адміністративних районів, а з менших житлових «мікрорайонів»). Автор доходить висновку, що саме ці особливості модернізації перетворили Львів на «таємну столицю українства» в СРСР і запобігли серйозні етнічні конфлікти у місті після проголошення незалежності.

Останні роки існування СРСР аналізуються у статті Падрайка Кенні «Центральноєвропейське відродження Львова, 1987–1990». Беручи за основу аналіз діяльності Товариства Лева, Кенні розглядає відродження громадянського суспільства та громадянської активності у Львові. Він доходить висновку, що населення міста брало активну участь у процесі Перебудови радянської системи, а не було пасивним спостерігачем, який приймав реформи, накинуті згори. Ідеологія, методи та результати цієї діяльності були виразно центральноєвропейські. Кульмінацією «відродження» у Львові Кенні вважає живий ланцюг, котрий з'єднав Львів і Київ у січні 1990 р. на відзначення річниці возз'єднання Галичини з рештою України. Кенні вважає цю подію символічною і з іншого боку: естафету відродження передано зі Львова, де вона відбувалася у формі громадянської активності, до Києва, де вона набере форми парламентської боротьби та міжнародної політичної гри.

Завершує збірник стаття Григорія Грабовича «Мітологізуючи Львів/Львув: відлуння присутності і відсутності», зі скороченою версією якої україномовний читач мав змогу ознайомитися у спеціальному номері часопису «Критика» – «Страсті по Львову». Автор розглядає образи Львова у польській та українській

літературах, намагаючись вичленити спільні мітологєми, котрі могли б послужити ключем до відповідних національних пам'ятей. Починаючи з взаємного іншування, фактично паралельного існування двох образів Львова, українського і польського, історія літературних образів міста після Другої світової війни виказує тенденцію до нормалізації, визнання присутності Іншого, відмови від героїзації і зациклення на національних травмах і переживаннях.

Отож даний збірник є вагомим додатком до історій міста, які вже існують, та інтегральною частиною ширшого зацікавлення Львовом серед інтелектуалів як в Україні, так і поза нею¹. Таке зацікавлення, безперечно, пов'язане з діяльністю місцевих інтелектуалів, їхнім постійним звертанням до багатокультурного минулого міста, у якому вони шукають альтернативу теперішньому місту, яке їм не надто подобається. Головне, що можна закинути даному збірнику, – це те, що він сам некритично вписується у тенденцію прославлення багатокультурного габсбурзького минулого як альтернативи націоналістичній ідеології. Постійно підкреслюється «європейськість» міста, заохочуються, хоч, може, і не артикуються, контрасти між Львовом і великими містами на схід нього.

Розуміння культури, яке постулюється у збірнику – це класичний випадок буржуазного розуміння культури як чогось, що треба культивувати тривалий час, що дозволяє розрізняти між культурним і не- чи безкультурним. Культурне різноманіття розуміється як або національне, або етнічно-релігійне. З поля зору авторів майже повністю випадають як соціальні, так і гендерні та вікові поділи. Очевидно, що наголос на культурі міста в однині робиться для того, щоб подолати національні стереотипи про власну виключність та самодостатність. Проте не зовсім зрозуміло, чи така інтерпретація буде відкритішою за національні.

Найголовніше – що збірник, за деякими винятками, переповідає досить-таки відому історію і додає мало нового до знаних нам версій історії міста. Дуже часто у збірнику замість того, щоб деконструювати, автори переповідають звичні наративи міської історії. Насправді новаторську історію міста все ще доведеться чекати.

Андрій ЗАЯРНЮК

¹ Цей інтерес виявився у майже одночасній появі цілої групи збірників, чи спеціальних випусків, присвячених Львову. Першою була «Критика» з випуском «Страсті по Львову» (2002. Вип. 7–8 (57–58)). Потім – журнал «І»: Львів, Leopoldis, Lwów, Lemberg: Genius Loci. Ї. Ч. 29. Серпень 2003 (вийшло друком у 2004). Насамкінець потрібно згадати спеціальне число «Austrian History Yearbook» з тематичним блоком «Місто багатьох імен: Лемберг/Львів/Львів/Львов – Націоналізація у міському контексті» / Austrian History Yearbook. V. XXXIV. 2003.